

БЕОГРАД КАО ЖИТНО ТРЖИШТЕ И ЖИТАРСТВО ШИРЕ БЕОГРАДСКЕ ОКОЛИНЕ У XVI ВЕКУ

Житни трг је саставни део сваког града феудалне епохе. Неразвијене прометне везе, недовољна саобраћајна средства, дуготрајна путовања, скуп транспорт и слаби друмови, неупотребљиви током великог дела године, били су узрок да су се свуда јављала локална житна тржишта или бар житни тргови. Али, док су развијенији градови на Западу, нарочито комуне на обалама Средоземног Мора врло рано развиле житарску службу као једну од најважнијих функција градског насеља као организоване заједнице људи, општине (разне *apnoae*, *abundantiae*, *oficiales bladi* и сл.), на муслиманском Истоку, иако се тамо градски живот без прекида развијао од касноримских времена, није било варошких организација које би се бринуле о снабдевању градског становништва; одредаба је на Истоку било само у вези с дневном ценом (нарх), о забрани извоза житарица, о царинама, или су само појединачно, као напр. у Александрији, великој извозној луци житарица за Цариград, постојале неке управе које су регулисале извоз зрнасте хране. Док су у медитеранским градовима рано постојали градски силоси по манастирима или као општински фондици, са бројним зиданим јамама (*fossae*), у муслиманском свету опскрба градског становништва препуштана је месном тргу, где је само спречавана злоупотреба дизањем цена. Отуда су житни трг и брашнени пазар, на источњачки начин спецификовани и просторно одвојени од осталог трговачког промета и других пазара (туз пазар, балик пазар, бит пазар), били једна од жила куцавица сваког варошког насеља у земљама под влашћу муслиманских владара. Ово није нимало чудно: иако

на Истоку власти феудалног господара у управном и судском смислу није било, тамо ту власт нису замењивале организације самоуправног градског живота, које би чак биле привилегијама и другим јавноправним актима потврђене, него органи централизоване државе, који су се често мењали, и који се ни по свом положају ни по свом интересовању нису претварали у општинске органе у насељима у којима би живели.

Поједини наши градови па чак и мања варошка насеља, касабе, под Османлијама у XVI веку не само да су имали своје житне пазаре за дневну потрошњу свог становништва, него су житним количинама на својој пијаци тако и толико привлачили купце са стране, да су постојали прави житни тргови, познати чак и подаље. Ово је, разуме се, био случај кад се радило о варошима у плодним областима и са релативно бољим комуникацијама. Имајући у виду данашње привредно стање, када у многим неравничарским нашим крајевима потпуно преовладавају кукуруз и кромпир, културе које су крајем XVI века па и касније у наше земље пренесене из откритог новог света Америке, просто је неразумљиво да су нека мања места у области динарских планина и побрђа могла бити извозници жита и понекад привлачне тачке, на пример за Дубровчане (то би био случај са Пљевљима, Горраждем, Чајничем, Мостаром, Зворником, неким касабима у санџаку Хливно). Кад је, међутим, реч о равничарским областима под Турцима у XVI веку, где је и данас житарство развијено, ствари могу да буду за дискусију само с обзиром на досадашње историске податке или тумачења која су се на основу њих

давала, обично више усмено него писмено.

На привредној прошлости Београда уопште се мало радило; о Београду се по правилу говорило само као о важној тврђави, тесно везаној за историски живот не само српског народа, него, као граничног утврђења, за судбину свих политичких и државних творевина које су се појављивале на Балкану и у Подунављу. Тај моменат је с правом наглашаван јер он је заиста одлучујући. Данас, међутим, када о политичкој прошлости Београда већ поприлично знамо, ни издалека добар увид у протеклу повест великог града на ставама Дунава и Саве не би се могао начинити, ако се не обраде и оне области живота, које је наука досада из разних разлога запостављала. Ово тим пре што се војнички карактер града губио кад би се Београд нашао далеко од граница, у дубокој унутрашњости; значајан географско-саобраћајни положај града и привредно богата околина морали су подићи његову привредну важност. О економској историји Београда написан је већ пре четврт столећа један преглед, али за период до XIX века подаци који се могу ту наћи више су него оскудни¹. Посебно је методски било погрешно што се досада истицао само значај Београда као важне карике у транзитној трговини на дуга отстојања, у размени производа између Истока и Запада, Средоземља и Паноније. Могао се стећи погрешан утисак као да промет Београда ни на који начин није био израз и делатности у самом граду као и огледало економске развијености његовог привредног подручја. Уопште, постојеће знање о Београду пре времена које се може проучавати на основу домаће грађе оскудно је, неегзактно је и једнострано.

Извори о пољопривреди београдског краја и о Београду као житном тргу у XVI веку тројаки су: 1) путне белешке

европских дипломата и агената који су из Средње Европе путовали за Цариград, 2) дубровачка архивска грађа, пре свега из серије „Писма и упутства на Исток“, 3) турска грађа како правне нарави тако и подаци у записницима диванског савета, и евентуално у неким пописним дефтерима; књига џумрук-хане и сличне грађе, колико се засада зна, за Београд XVI века нема. Досад је коришћена, осим изузетно, само прва група извора, која се хеуристички далеко мање цени. Стога је сасвим разумљиво да ће у овом нашем раду акценат бити бачен на дубровачку и турску документацију.

I

Дубровачка архивска грађа о житу у Београду није богата. Области из којих се Дубровник снабдевао зрнастом храном нису биле унутрашњост Балканског Полуострва и Подунавља, пошто је копнени транспорт у оно време био врло скуп. Само у годинама великих глади или оскудице због тешкоћа при пловидби услед ратних догађаја на мору, дубровачка влада би слала своје људе да купују житарице у дубље залеђе. Сами дубровачки трговци, приватна лица, у ово време нису покушавали да жито поручују у равницама преко херцеговачких и босанских гора. Највећи део дубровачке грађе о житарству шире београдске околине показује интересовање дубровачке владе да купи жито у београдском крају а не и саму куповину, довоз и обрачуна у Дубровнику. Ипак, жито се у годинама велике оскудице извозило из београдске околине у Дубровник, како мисли познати зналац дубровачке архивске грађе проф. др Јорџо Тадић.² Међутим, много не би мењало на ствари да се ни зрно испод Авале није упутило на море, јер Дубровник не може бити мерило за све појаве. Најва-

¹ Вл. Миленковић, *Економска историја Београда*, Београд, 1932, 53—63. О Београду и његовој привреди под Турцима нема података ни у иначе специјалистичкој студији, која је рађена са доста правне и недовољно економске аргументације, можда с обзиром на

карактер извора: *Âfet Inan, Aperçu général sur l'histoire économique de l'empire turc-ottoman*, Istanbul, TTK, 1941, VIII+147+76 т.

² Ј. Тадић, *Дубровачка архивска грађа о Београду*, I, Београд, ИОНО 1950, IX.

жнија околност у вези са дубровачком документацијом јесте у томе што су одлуке о набавци жита у области Београда доношене на основу претходних обавештења, нарочито приватних писама дубровачких трговаца из београдске насеобине; поред тога не треба заборавити да су чланови дубровачких већа, као пословни људи који су сами одлазили у Турску у својству трговаца или поклисара, и сами добро знали опште стање у Београду као и у другим привредно значајнијим местима Отоманског царства.

Турски извори више говоре о житарству Смедерева него Београда, јер се и Београд, иако седиште санцак-бега, стално у турској администрацији и законодавству држао да припада смедеревском санцаку. Дубровачка грађа, међутим, разбија сваку сумњу; чак да је куповина и вршена у Смедереву, она је обављана преко људи са београдске пијацице. Отуда, турски подаци о Смедереву односе се и на ужи београдски крај, као део смедеревског санцака. Уосталом, за велики град какав је Београд био у XVI веку и само Смедерево, иако је оно тада било значајније него данас, може се сматрати ширим привредним рејоном Београда.

Већ неколико година после пада Београда у турске руке (1521 год.) јављају се вести о житу из Подунавља око Београда. На основу турских наративних извора, Хамер бележи да је раја санцака Софије, Смедерева, Крушевца и Видина, тј. на простору од Софије до самог Београда, била приморана да за поход султана Сулејмана на Угарску 1526 год. снабде 10.000 камила брашном и јечмом.³ Ових година чак у Регенсбургу и у Удине а онда у Венецији

знало се да су Турци у Београду добро снабдевени храном, пре свега из Срема, за своје походе у Угарску а онда на Беч. Исто тако, 1532 године у Задру а потом у Венецији сазнало се да је Ибрахим-паша у Срему, области под Београдом, а која је најплоднији део угарског краљевства.⁴ Београд се и касније стално снабдевао јестивом из Срема, тако да је и Срем улазио у области које су омогућавале одржавање београдског житног тржишта.⁵

Неколико докумената правне природе односе се на житарство Смедеревског санцака 20-их година. У закону за смедеревско пристаниште, из првих година владавине Сулејмана Законодавца говори се о довозу хране из унутрашњости Дунавом у Смедерево.⁶ У то време Београд се још није придигао после заузећа 1521 год., тако да је Смедерево привремено могло да игра улогу складишта животних намирница. Али, чим су се прилике у Београду средиле, у њега је, као значајно житно тржиште, почела да пристиже храна и Дунавом са Истока. У то време у самом санцаку коме је припадао Београд власи-сточари постепено прелазе на земљорадњу, тако да турске власти почињу да узимају вишак жита. Власи са својих баштина нису давали дажбине у натури, али је санцак-бег од њих могао узети мању одређену количину пшенице и јечма.⁷ Не треба нарочито истицати шта је за житарство београдског краја значила ова аграризација досељених жилавих сточара.

Врло гладне 1539 године када није била безопасна пловидба по Јадранском, Јонском и Егејском Мору због рата Прве свете лиге, дубровачка влада настојала је да што већу количину житарица извезе из свог ширег залеђа: из Херце-

³ Hammer, *Geschichte des osmanischen Reiches*, V. III, Pest, 1928, 11—12.

⁴ Fr. Rački, *Izvodi za jugoslavensku poviest iz dnevnika Marina Sanuda za g. 1526—1533, Starine XVI* (1880), 204, 206, 157 (припреме 1529 год., бродови на север), XXI (1889), 182; XXIV (1891): 189 (податак за 1532 год.: врло плодан Срем, превоз намирница Дунавом и Савом), 166 (податак из 1532 год.: Срем крај Београда врло плодан житом и вином).

⁵ Види о тржној царини на житарице у Срему крајем 80-их година XVI века:

Ђурђев, *Сремска канун* — нама из 1588—9 године ГЗМ IV—V н. с. (1950), 282—3.

⁶ X. Хаџибегих, *Канун-нама султана Сулејмана Законодавца из првих година његове владавине*, ГЗМ IV—V н. с. (1950) 326.

⁷ O. L. Barkan, *Osmanli imparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları*, I cilt, Kamunlar, Istanbul, 1945, 324—5; Н. Филиповић, *Поглед на османски феудализам*, *Годишњак Ист. друштва БиХ IV* (1952), 51—2; Бр. Ђурђев, *Турска власт у Црној Гори у XVI и XVII веку*, Сарајево, Свјетлост, 1953, 94.

говине, босанског и зворничког санцака. И на смедеревски санцак, у суседству зворничког Подриња и Посавине, бацила је око изгладнела дубровачка властела. Најпре је Мало вијеће 17 децембра одлучило да наложи попу Петру Радатовом, да јави свом брату Марину, који послује у Београду, да за рачун општине купи неку количину пшенице, и да јави о цени као и о трошковима које би требало начинити за довоз.⁸ Неколико дана касније писано је Ђури Гучетићу, који је као поклицар отишао санцакбегу Зворника, да је Марину Радатовом у Смедереву, преко брата му Петра, поручено да купи пшенице и других житарица, с тим да се исплата одмах изврши. Гучетић је добио задатак да упути скоротечу Марину, јављајући му о ономе што му је о њему писано.⁹

Четрдесете године биле су родне, цена пшенице у Дубровнику прилично ниска, те у Граду св. Влаха нико није помишљао на увоз житарица из далеког Београда. Али зато, кад је настао период гладних година, са високим ценама жита, мала јадранска република почела је да се интересује за зрнасту храну у Београду. У упутству посланику који је пошао папи у Рим да оправда узимање пшенице са неке наведе која је у Волосу, у Тесалији, крчала за потребе Рима, 18 марта 1556 стављено је да су људи послати у Београд, али да се тамо мало тоvari за Дубровчане.¹⁰ Дакле, нешто се ипак и у Београду товарило за мали господски град! Међутим, тек средином 60-их година Београд је постао стална оаза наде у изгладнелом Дубровнику, кад се радило о довозу турског жита.

Писмом од 24 августа 1564 дубровачка влада је наредила поклицарима у Цариграду да од Порте траже дозволе да би могли слободно да извезу жито из

Босне, Косова, Смедерева и Београда; влада је веровала да ће се ферман добити, пошто су у Дубровнику кружиле вести да је копно Румелије добро снабдевано пшеницом.¹¹ Ствар је поновљена у писменом напутку, састављеном последњих дана априла 1565 год.¹² Истовремено, 28 априла 1565, поручено је Климу Гучетићу у Београд да за рачун Општине купи жита толико да се натовари 400 коња, пошто су чули да та област нимало не оскудева у храни и да се цена може прихватити; исплату у акчама требало је да изврше Клите Гучетић и његов брат Антун. Али, прво је требало да Гучетићи израде извозну дозволу.¹³ Дакле, и у Београду је дубровачка влада користила пословни апарат па и капитал својих трговаца да би се снабдела житарицама. Када је јуна месеца требало предвидети да се набаве нове извозне дозволе за нову летину, опет је поручено поклицарима да од султана траже ферман за Херцеговину, Босну и Београд.¹⁴ У упутству од 10 септембра стајало је да на Порту упућена властела треба да замоле Мехмед-пашу Соколовића, тада новог великог везира, да изда налог херцеговачком санцакбегу да пропусти у Дубровник храну и трговачки еспап, али да о житним дозволама за Београд и Босну не говоре.¹⁵

Кад је ујесен 1569 год. дошло до новог великог рата између хришћанских сила и Османлија, Порта није била вољна да дозвољава Дубровчанима извоз хране морем, да ову не би ухватиле млетачке галије. Опет је Дубровнику остало да тражи извоз жита из београдског (sic!), босанског и зворничког санцака; Мехмед-паши Соколовићу као и самом султану Република је овом приликом писала, молећи да јој се дозволи да хлеб купује на балканском копну.¹⁶ Слично

⁸ Државни архив у Дубровнику (— DAD), Cons. min. XXXVIII, 291'. Марин није живео у Београду него у Смедереву. Цена и трошкови били би исплаћени у Дубровнику, пошто се пшеница доведе.

⁹ DAD, Lett. Lev. XXII, 98'.

¹⁰ DAD, Lett. Lev. XXVI, 51', in quelle parti di Belgrado, e con quello rosso si cava...

¹¹ И. Тадић, нав. д., 114—115.

¹² Исто, 117—8.

¹³ Исто, 117. Види приказ В. Винавера на поменутој књигу у *Историском часопису САН III* (1952—3), 282.

¹⁴ DAD, Lett. Lev. XXIX, 288'—90 од 12 јуна 1565.

¹⁵ Ј. Тадић, нав. д., 119—120. О житу из Београда ове 1565 год. Види и DAD, Lett. Pon.: 119—121 и 179.

¹⁶ И. Тадић, нав. д., 143—4.

је гласило и упутство од 23 фебруара 1570; ако би настале какве потешкоће у погледу одобрења да се жито извози морем, посланик Рањина требало је да моли да извоз жита *del sangiacato di Suonich, Bosna, Cossovo et di Saua*.¹⁷ Под „Сава“ овде се никако не подразумева босанска Посавина, пошто је она улазила у састав зворничког санџака, него Срем, који је и раније био познат под овим именом. У Срем се, пак, и за жито и за сву осталу трговину ишло из Београда, уосталом као и за сву трговину у јужним деловима Угарске. Због ратних догађаја тражено је од Мехмед-паше Соколовића да дозволи извоз жита из Херцеговине, Босне, Срема, Зворника и околних области и крајем 1571 године.¹⁸

Почетком 90-их година XVI века на целом Средоземљу владала је изузетно тешка оскудица у житарицама. Опет су се у Дубровнику сетили београдског краја и житног тржишта. У једном писму петорици Дубровчана из насеобине у Београду, Сенат се, поред осталог, крајем јула 1590 год. интересовао каква је била жетва те године и какве су могућности да се жито извози.¹⁹ О дубровачким покушајима да извозе храну из београдског краја говори још један податак из 90-их година. Дубровачки посланици тражили су у Београду од великог везира, 1593 год., да им изда дозволу за извоз жита. Смејући се оваквој молби, велики везир их је одбио, рекавши им да је и сам дошао у Београд по жито.²⁰ Октобра 1591 год., док су дубровачки поклицари радили код херцеговачког санџак-бега да се дозволи сло-

бодан пролаз житарицама на море, санџак-бегов хџаја понудио им је своје жито из Београда или из Сребрнице. Иако је са овим хџајом преговарано и годину дана касније, нема података ни наговештаја да су по његовом рачуну Дубровчани вукли какво жито из Подунавља.²¹

II

Београд је био не само житно тржиште за консомацију у месту и за промет трговаца, него и велико стециште војног провијанта. Већ је поменуто да је време похода Сулејмана Законодавца на Угарску 1526 год. велика количина хране за војску довлачена у Београд. Слично је било и увек касније кад се султан дизао на војну у Панонију. Тако, 14 марта 1557 на тајној седници дубровачког Вијећа умољених, кад је решено да се хришћански прваци обавесте о приспелим новостима из Турске, довлачење хране у Београд и Смедерево требало је да значи да је турски цар прихватио позив неких угарских великаша да лично пође с војском и да заузме Беч.²²

Регеста записника царског дивана пружају врло детаљан приказ припрема у погледу хране на простору око Београда за последњи Сулејманов поход 1566 године. Још 22 новембра 1565 смедеревском санџак-бегу наређено је да спреми храну за пролећни поход царске војске. Већ три дана касније поручено му је да извести колико има спремљене хране и дрва. Седмог децембра, пак, он је примио заповест да спреми брашно и јечам за потребе рата.²³ Петнаестог фебруара 1566 сремском и смедеревском санџак-бегу, као и петорици њихових другова, заповеђено је да спреме жито и да га предају царској војсци; санџак-бег из Београда морао је да сакупи 300.000 кила (мера много већа од данашње киле) брашна, а онај у Срему имао је да нађе и мајсторе сараоре. Три дана касније санџак-бег из Београда морао је да приготови и хиљаду кантара двојека за дунавску флоту.²⁴ Смедеревском кадији и петорици других кадија је 16 априла наређено да спреме храну у Винчи, која је одређена као станица при

¹⁷ J. Радонић, *Дубровачка акта и повеље*, књ. II св. 2, Београд, СКА, 183—4.

¹⁸ J. Тадић, *нав. д.*, 162 од 29 новембра 1571.

¹⁹ DAD, Lett. Lev. XXXVII, 86—6'; J. Радонић, *нав. д.*, 560.

²⁰ DAD, Acta S. Mariae Marioris, XVI s., fase. X, n° 437/IX од 15 новембра 1593.

²¹ DAD, Lett. Lev. XXXVII: 248'—50 и 260'—2'.

²² DAD, Secr. rog. II, 21'—22: et qualiter Belgradi et Samandriae fiunt provisiones tam pontium quam cannonae.

²³ Gl. Elezović, *Iz carigradskih turskih arhiva Mühimme defteri*, Београд, SAN, 1950, III, 497, 536, 556, 733.

²⁴ Исто, III, 937, 939, 948, 974, 979.

ратном походу. Истога дана наређено је и београдском кадији да спреми захиру у Београду, пошто је Београд био станица у маршу. Истовремено и смедеревски намесник и кадија као и три друга Санџак-бега и кадије обухваћени су обавезом да спреме ствари потребне за јаничаре.²⁵ По наредби од 10 маја 1566 сремски санџак-бег морао је да вуче храну у Осијек, пошто је овај град био означен за конак. И у пределима изнад Београда кадије су добијале наређења да спремљену храну предају коначарима. Тридесетог маја санџак-бег из Београда морао је да поднесе извештај о стању довоза хране и о раздаљинама између конака.²⁶ Другог јуна кадије у Смедереву и Руднику имали су да доведу захиру у три места одређена за конак (Бела Црква, Гроцка, Раља), Порта је у ово доба још била пажљива према раји, тако да је наредила да се уздуж пута све до Београда копају шанчеви око њива, како се не би рајинске њиве погазиле. Петог јуна 1566 санџак-бег који је резидирао у Београду добио је налог да преосталу захиру утовари на бродове да би је послао за групама.²⁷ Једанаестог јуна кадија Београда и још друга три његова друга добили су заповест да захиру снесу у места коначишта. Санџак-бегу је, пак, заповеђено да из Смедерева шаље храну.²⁸ Кадија Зворника морао је лично да доведе у Београд одређене веслаче и храну на бродовима.²⁹ Исто тако, санџак-бег Вучитрна морао је да на Косову сакупи залиху за Београд, да би она послужила за царски ратни поход.³⁰ Тринаестог јуна београдски кадија добио је наређење да храну смести у житнице, да се запечати и чува. Када је решено да ће се заостати у Земуну, он је имао да се побрине да се тамо отпреми јестиво.³¹

Улога Београда као средишта за снабдевање при походима у Угарску

прилично се јасно види. Свуда се храна дотура у места одређена за конаке, и притом се путна траса мери до Београда и од Београда. Санџак-бег из Београда подноси извештај о довозу хране и о удаљености коначких пунктова. На њега се упућују као на првог наредбе слате већем броју санџак-бегова кад је реч о храни. У Београду има највише захире, јер се она овде магационира, и преноси на места кад при походу настане станка, те на неком месту (Земун) због дужег боравка затреба више хране. У Београд се бродовима довози храна и из зворничког санџака. У Београду се снабдева и турска дунавска флота, за коју се ту меси и пече двопек. Преко Београда су пловиле и читаве флоте с провијантом при ранијим угарским походима.³²

Свакако да постоји веза између житног тржишта трговаца и војног слагалишта хране. Кад се ради о сабирању хране за војску са подручја Смедеревског санџака, дакле и у београдском крају, слаби житно тржиште, јер се храна одузима од оних који би своје вишкове снели на београдску пијацу. Но, довоз у режији војске могао је и да потпомогне житно тржиште у Београду, ако се захира довлачила са даљине. У великом војном логору, какав је Београд био у XVI веку, много градског плепса, на овај или онај начин, хранило се на војном казану или бар војничким таином. Уосталом, од средине XVI века, када се злоупотребе јављају у читавом Царству, ни војна интендантска служба није могла бити мимоиђена. Тако, у једној одлуци диванског савета од 18 марта 1564 год. говори се о проверавању дожаве да је пређашњи диздар града Кулича оштетио благајну и слагалиште хране,³³ вероватно тиме што је украдао магацине и продавао храну. Дакле, док је реквизиција слабила житно тржиште, може се претпоставити да се злоупотре-

²⁵ Исто, III, 1578, 1579, 1581.

²⁶ Исто, III, 1632, 1728, 1712.

²⁷ Исто, III, 1731, 1765, 1807 (наредба сремском Санџак-бегу у вези са храном).

²⁸ Исто, III, 1829, 1830.

²⁹ Исто, III, 1835, 1910.

³⁰ Исто, III, 1955; G. Škrivanić, Turski po-

hod na Siget, *Vesnik Vojnog muzeja JNA IV* (1957), 194. Види и стр. 195, 201.

³¹ Исто, III, 1853, 1951.

³² Hammer, GOR II, 430 (год. 1515); III, 248 (1543); Fr. Rački, *nav. d. Starine XV*, 234 (700 градова, 1529), *Starine XVI*, 157 (1529).

³³ Gl. Elezović, *nav. d. II*, бр. 854.

бама претставника војске жито из војних житница сливало на пијацу. Кад се зна колико су корупција и разне малверзације цветале у отоманској администрацији већ средином XVI века, ова се претпоставка не може означити као сувише смела. Можда је због сличних појава дошло до тога да су се државни магацини са храном већ израније строго чували у Београду где су се све појаве лакше могле пратити и парирати.^{33а}

Од извесног је значаја чути шта мисле савремени путници о аграрним приликама београдске околине и о тржишту житних намирница у Београду. Нема још студије која би критички обрадила и уопштила исказе ових путних забележака, можда зато што све досада није било других, сигурнијих извора да се субјективна мишљења европских дипломата, курира и агената контролишу. Осим изузетно, сви путници ни у земљама из којих су долазили нису се бавили проучавањем аграрних прилика и уопште привредном проблематиком. Пада у очи, на пример, да се писци млечачких релација много повољније изражавају него људи из богатије Средње Европе, иако су Млечани пролазили кроз кршевитије области. Досада при коришћењу података које пружају путописи о Турској у XVI веку није се наводило у које је доба године путописац прошао кроз крај који описује. Лако је, међутим, констатовати, да су у доба жетве и сазревања усева мишљења о обрађености поља далеко повољнија. Најзад, познато је да су се посланства као и сав други путнички промет кретали само главним саобраћајницама, на којима су, баш према извештајима са-

мих путописаца, Турци жестоко кињили тежачки свет, отимајући му храну и терајући га да даје конак путницима. У науци је познато да се сељак уклањао од друма, те ситуација каква је била поред путева никако није морала важити за читаву земљу.

За крај око Смедеревске Паланке путници се слажу да је пуст и необрађен, и да нигде није било људи и хране.³⁴ Фугеров агент и човек који се разумевао у привредна питања, Ханс Дерншвам, нашао је да је област око Смедерева лепша и плоднија него остали део Србије, али да су поља, осим местимице, необрађена и зарасла у коров; око саме вароши, пак, видео је лепе винограде, да се пријатније не може пожелети. И о пределу око Београда пише да је леп, но да је зарастао као права пустиња у храстово цбуње; по његовом мишљењу некад су овде биле њиве и виногради, тако да су се још препознавале међе између појединих парцела.³⁵ Стефан Герлах, чији се путопис у стручној литератури такође прилично цени, само нешто касније (1573—8 год.) даје нешто друкчију слику. У првој десетини јула кретали су се „равним путем, преко житних поља и грмља у Смедереву“. Овај пут између Смедерева и Београда наставили су шумом и неуратеним пољем. На миљу испред Београда излази се из шуме и грмља, те касније прекрасан предео, „а наоколо докле око допире, све родна поља и виногради“.³⁶ Срем према Београду сви хвале по вину, иако су виногради опустошени, а Давид Унгнад (1572) записао је да се у Срему најбоља вина и жито производе у целој Угарској.³⁷

^{33а} Колега др. Р. Веселиновић, који је као члан редакције извршио рецензију чланка, пише: „Познато је да су државни магацини за храну (капан) добро чувани. За XVI век навешћу по дефтеру за Смедеревски санџак (из 1536), да су се у Београду 1536 године налазиле три махале влаха са једним кнезом и да су они уговорили са санџак-бегом Мехмедом Јалијапашићем да чувају царска стоваришта хране (царске амбаре) (Музеј града Београда, Историско одељење Ф/1 916)“. Топло захваљујем колеги др. Веселиновићу и на примедбама и на овом податку.

³⁴ Fr. Babinger, *Hans Dernschwans Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien* (1553—55), München—Leipzig, 6; М. Влаинац, Из путописа Ханса Дершвама 1553—55 год., посебан отисак из *Братства XXI*, 8 (забележено почетком августа 1553); Р. Matković, *Putovanja po balkanskom poluotoku XVI veka*, *Rad JAZU*, 116, 52 (путопис Стефана Герлаха, 1573—8 год.).

³⁵ Fr. Babinger, *нав. д.*, 260, 262 (крај јула 1555); М. Влаинац, *нав. д.*, 45, 46.

³⁶ Р. Matković, *нав. д.*, 53, 55.

³⁷ Fr. Babinger, *нав. д.*, 264; М. Влаинац,

У путописним записима који су изнесени има заједничких момената. Земља је средином XVI века била већ запуштена, али је пре тога времена, и то баш не тако давно, јер је Дерншвам видео још свежје трагове, у београдском крају било обрађених њива и винограда. Пошто у читавом европском делу Турске настају приметне промене 20-их година XVI века, може се прихватити да је за ширу београдску околину време до Сулејманових угарских ратова, а за ужи београдски предео године непосредно по освајању било време напредније земљорадње. Када је заузет највећи део Паноније, те кад је преко Београда стао да куља велики промет, и када је од око 1530 год. у целом царству почео процес „отимања од закона“, ни рајетину око Београда није могло бити угодно; пред притиском који је долазио са друма и из града он је почео да се повлачи у дубљу унутрашњост, а поља су почела да зарастају у коров и шикару. Дакле, после времена извесног просперитета настаје стагнација и јасно опадање. Али, 60-те године донеле су нову ситуацију. Четрдесетих година XVI века било је мање глади и куге, а ни ратних похода није било, осим у почетку, на овој страни. Становништво се знатно повећало. Међутим, од средине 50-их година па читаву деценију и по године су биле неродне, или је бар цена зрнастој храни знатно скочила, упоредо с првим јачим утицајима тзв. револуције цена у Турској. Земља је постала драгоцен извор хране и прихода, тако да се поново на њу обраћа пажња. Отуда код Дерншвама (1555 год.) местимично обрађених поља у смедеревском крају, а код Герлаха (1573—8 год.) у истом пределу већ се мешају житна поља и грмље; значи, оазе обрађеног земљишта нагло су се повећале. У својим итинерарима цар-

ски курир Јакоб Бедек (1564—1573) забележио је да је земља око Београда пуста, народ је врло сиромашан, мало држи коња а више волова, али му доста роди вина и жита.³⁸

Поља су различито обрађена и с обзиром на удаљеност градског насеља. Најближу околину града, на миљу даљине, чине баште, виногради и интензивно обрађене њиве. Ове терене обрађује само становништво из вароши, које се правно лако даје заштити. После тог појаса настаје необрађена зона, која се стално налази на удару војсци, промету и изгладнелој руљи из града. Тек по даље од града јављају се села, од којих се нека изричито бележе као успутне станице на походу 1566 год. (Винча, Раља). Ту опет настаје зона земљорада, но о овоме не говоре путописци, пошто их пут није водио на ова рајинска насеља.

У самом Београду Дерншвам (1555 год.) видео је велико султаново слагалиште хране, испод града. То спремиште било је ограђено прилично високим зидом у дужини од 450 а у ширини од 50 корака, имало је две подуже зграде на обема странама. Дерншвам пише да се султан одатле снабдевао храном кад је полазио у Угарску.³⁹ Две године раније 1553 год., Антун Вранчић такође се задржао на складишту захире, описујући Београд. По њему су се провијантско средиште и арсенал бојних справа налазили са западне стране, где је била тврђава.⁴⁰ О доброј снабдевености, пак, цивилног тржишта, говоре посредно Дерншвамови подаци о великом обиљу и јевтиноћи јестива (риба, вино, хлеб).⁴¹ О томе да је живот у Београду јевтин, говоре и други путници, па и касније у XVII веку.⁴² Познати турски путописац Евлија Челебија (иза средине XVII века), коме је Београд „прави Мисир

нав. д., 48; Р. Matković, нав. д., Rad 112, 209 (путовање Ч. Унгнада, 1572; 129:22 (путопис А. Волфа и Левина Рима, 1583), 53 (Мелхиор Безолт, 1584).

³⁸ Р. Matković, нав. д. Rad 84, 86.

³⁹ Fr. Babinger, нав. д., 263; М. Влаинац, нав. д., 46—7.

⁴⁰ Verancsics Antal, *Összes munkái közli Szalay László*, I kötet, MHN, Scriptores II, Pest,

MTA, 1957 297; Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka*, Rad JHZU 71 (1884), 19.

⁴¹ Fr. Babinger, нав. д., 263; М. Влаинац, нав. д. 47.

⁴² Види: Р. Matković, нав. д. Rad 112, 178 бел. 3; Ердѣљановић-Николић, *Трговачки центри и путеви по српској земљи у средњем веку и турско доба*, Београд 1899, 177—8.

Румелије“ доноси неколико занимљивих података о довозу и јефтиноћи хране у Београду. „Из многих мјеста која се налазе на Дунаву, пише он, долази безброј лађа и то ствара велику јефтиноћу у Београду. Чак један бијели пшенични хлеб од три стотине драма тежине кошта само једну акчу“. „За време зиме ријека Дунав се смрзне. И будући да се у вријеме када се на Дунаву ухвати лед од десет педаља дебљине, не наплаћује увозна трошарина и пијацарина (за робу која се увезе) с вана (у град), тада дође по неколико стотина кола робе, па се сви, раја и повлашћени слој, баве трговином и тако се обогаћују“. ⁴³ Јасно је да је у довозу хране у град зими учествовала, због конјунктуре на пијаци, и раја из ближе и даље околине. Последњи подаци односе се, истина, на средину XVII века, али путописи из XVI века показују да је слична ситуација морала бити и средином XVI века.

*

Из излагања се може извући следеће. Београд је од турског освојења па кроз цео XVI век и касније био значајан житни трг, како за велику потрошњу у самом граду, тако повремено и за извоз, у годинама глади и оскудице, чак у далеки Дубровник. О великим количинама зрнасте хране најбоље сведочи ниска цена пшенице иако се град налазио на врло прометном месту, где је потрошња била врло велика. У погледу снабдевања житом, Београд ни-

како није зависио од своје непосредне околине, иако је јасно да је и она учествовала у довозу. У Београд се храна допремала Дунавом са Истока (Влашка, северна Бугарска, смедеревски крај), из Срема а понекад и из Мачве и Подриња који су улазили у састав зворничког санџака или са Косова. Сам београдски предео ни у погледу простора ни што се тиче времена, није показивао уједначеност у пољопривредној производњи. И непосредна околина града била је добро обрађивана од стране самог градског становништва, онда је долазио појас необрађеног терена, тек подаље од града и друма раја је из својих села обрађивала поља. У погледу времена, пак, после фазе релативног просперитета шире београдске околине до угарских похода Сулејмана Законодавца, настаје период опадања; тек од 60-их година XVI века, упоредо с повећаним становништвом и повишеном ценом жита, земља ће постати објекат веће привредне делатности. Поред цивилног трга у Београду је постојало стално велико војно складиште хране, потребне за ратне походе у Панонији. У време самих похода само се повећавао значај Београда као средишта за војни провијант. Иначе, постојали су међусобни утицаји робног и војног складишта жита у Београду: док су реквизиције у ближој околини негативно утицале на довоз хране, дешавало се да се захира преливала на цивилну пијацу или да је бар хранила извешан део становништва.

⁴³ Evlija Čelebija, *Putopis*, превео Н. Šabanović, I, Sarajevo, Svjetlost 1954, 102—3. Занимљив је податак који доноси Евлија, да је Мехмед II, након што је освојио Зворник, бацио око на Београд, те је пресекао пролаз лађама које су снабдевале Београд намирни-

цама. Али, како је непријатељ имао контролу на реци Дунаву, жито је у овај град довозено из Бачке и из Влашке (*Исто*, 78). Из овог исказа може се закључити да су зворнички крај и Мачва давале Београду зрнасту храну и пре пада под Турке.

BELGRADE COMME MARCHÉ DE BLÉ ET LE COMMERCE DES CÉRÉALES DANS LA RÉGION DE BELGRADE AU XVIe SIÈCLE

B. HRABAK

A partir de la conquête turque de Beograd, au cours du XVIe siècle tout entier et même plus tard, cette ville était un important marché de blé, pour la large consommation de sa propre population aussi bien que, de temps en temps, pour l'exportation. Les matériaux des Archives de Dubrovnik, (—DAD), qui représentent une source pour l'étude de la puissance et de l'importance économique de cette région, démontrent que les Ragusins s'intéressaient au blé de Beograd et qu'ils en exportaient dans leur ville pendant les années suivantes de grande famine et de blocus maritime: 1539, 1564 et 1565, 1569—1571, 1590—1 et 1593. Les sources historiques turques démontrent que c'est à Smederevo que les Turcs avaient leurs principaux magasins de blé du côté nord de leur empire avant la conquête de Beograd. Juste au moment où Beograd fut conquis par les Turcs (en 1521), les pasteurs valaques dans la Serbie du Nord commencent à s'orienter de plus en plus vers l'agriculture. En ce qui concerne l'approvisionnement de blé Beograd ne dépendait, pourtant, nullement de ses environs immédiats seulement, mais les transports de céréales arrivaient par la voie fluviale du Danube de l'est (Valachie, région de Smederevo), de la province de Srem (Syrmie) et quelquefois même des régions de Mačva et de Bosanska Posavina qui faisaient partie du sandjakat de Zvornik. Que ces quantités de grains devaient être assez importantes, témoignent les bas prix de froment, quoique la ville se trouvât dans un endroit à grand trafic où la consommation était fort considérable.

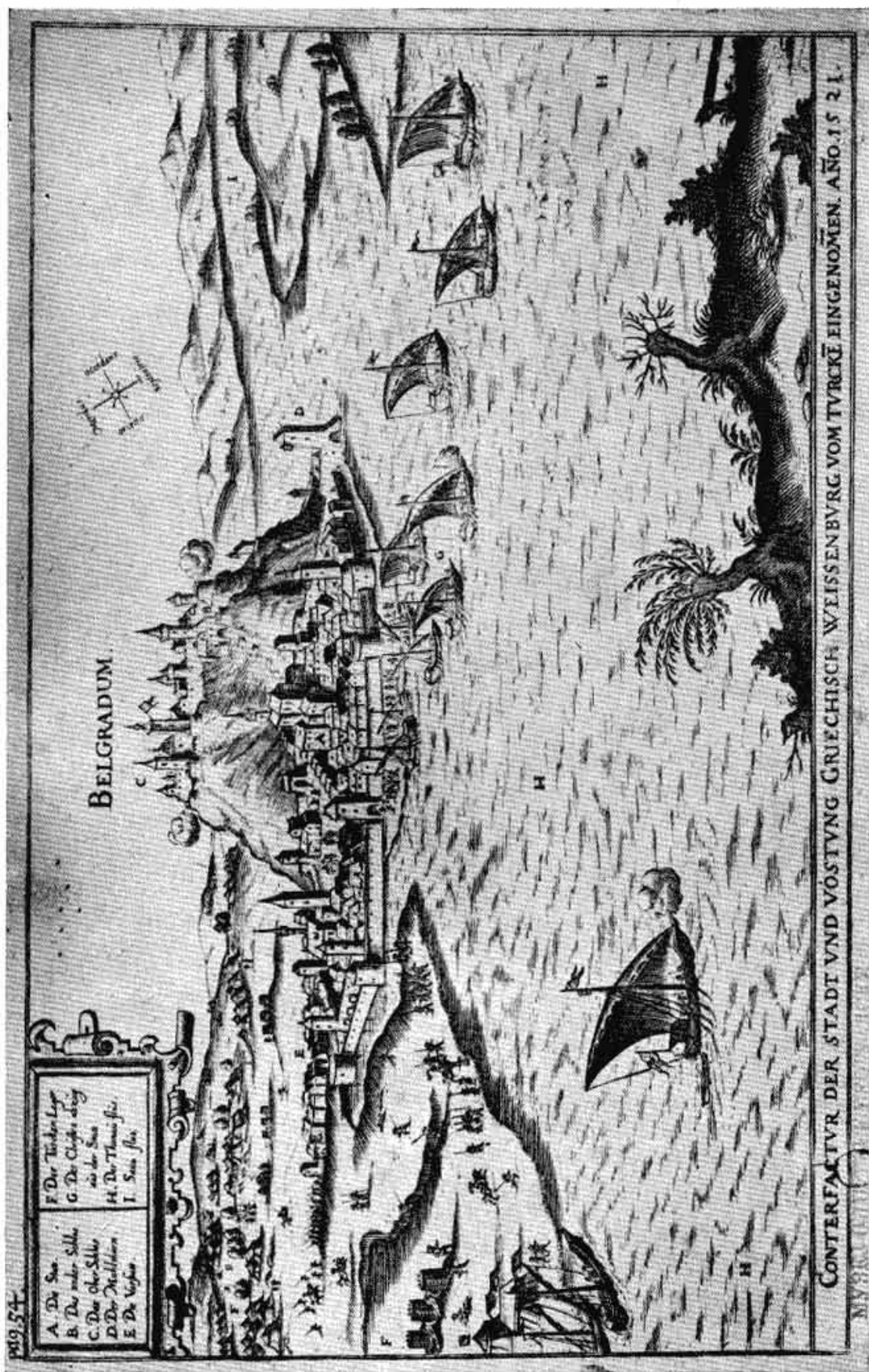
Outre un marché civil, il y avait à Beograd aussi un grand entrepôt militaire des vivres, nécessaires pour les expéditions de guerre contre la Hongrie. L'arrivée des céréales à Beograd était déjà le signe le plus indubitable qu'une expédition dans le bassin pannonien sous le commandement du sultan en personne, était en préparation. Les procès-verbaux du Conseil de Divan (Mühimme defteri) donnent une exposition détaillée de l'organisation du transport des

céréales jusqu'aux endroits où l'armée était cantonnée pendant la dernière expédition de Soliman le Magnifique contre la Hongrie en 1566. Par ailleurs, il y avait des affluences réciproques entre l'entrepôt commercial et l'entrepôt militaire des céréales à Beograd: tandis que les réquisitions faites aux environs les plus proches de la ville exerçaient une influence négative sur l'approvisionnement de la population, il arrivait aussi que les provisions gardées dans les entrepôts militaires trouvaient leur chemin, par certaines activités abusives, vers le marché civil ou du moins qu'une grande partie de la population s'en nourrissait.

Prenant pour base les relations de certains voyageurs et agents diplomatiques européens, lesquelles représentent le troisième groupe de sources pour l'étude de l'économie de la région de Beograd au XVIe siècle, on arrive à la conclusion que la production agricole de la région de Beograd n'était uniforme ni au point de vue de l'espace ni au point de vue du temps. Les environs immédiats de la ville étaient assez bien cultivés par la population urbaine même; venait ensuite une zone de terrains incultes et retombés en friche; à la fin, à une certaine distance de la ville et des grandes voies de communication, les rayahs cultivaient les champs de leurs villages. En ce qui concerne le temps, après une phase de prospérité relative de la région de Beograd, qui dura jusqu'à l'époque des expéditions de Soliman le Législateur contre la Hongrie, vient une période de décadence; ce n'est que vers la sixième décennie du XVIe siècle, parallèlement à l'accroissement de la population et la hausse du prix du blé, que la terre deviendra l'objet d'une plus grande activité économique.

Illustration dans le texte:

Fig. 1 — Brouillon de lettre devant être adressée par le gouvernement ragusaïn à Djordje Ranjina, ambassadeur à Constantinople, lui demandant de chercher à obtenir de Mehmed Sokolović des autorisations d'importer du blé des Sandjaks de Belgrade, de Bosnie et de Zvornik

Изглед Београда у XVI веку. Својина Музеја града Београда — Vue de la forteresse de Belgrade au XVIIe siècle